

3 Veahkaválddálašvuohta ja illasteapmi sápmelaččaid gaskkas Norggas

Astrid Margrethe Anette Eriksen, Dutki, Sámi dearvvašvuođadutkama guovddáš (SDDG), UiT- Norgga árktalaš universitehta; Vuosttašamanuensis; OsloMet- Storbyuniversitetet (Stuora gávpot universitehta)¹

Čoahkkáigeassu

Veahkaválddálašvuohta ja seksuála illasteapmi lea čielga servodatváttisvuohta Norggas. Ulbmil dáinna kapihttaliin lea čájehit listu máhtus mii lea veahkaválddálašvuođaid ja illastemiid birra ja movt dat čatnasa dearvvašvuođaváttuide. Mii leat kárten makkár veahkaválddálašvuođa ja illasteami gávdnojit rávis sápmelaččaid gaskkas, go leat buohtastahtán earáiguin, geat eai leat sápmelaččat, agis 18-60 jahkásaččain. Mii leat maid guorahallan makkár gaskavuohta lea iešdieđihuvvon veahkaválddálašvuođas mánnávuodas ja dearvvašvuođaváttuin rávisolmmožin. Diehtovuodđu lea oassi SAMINOR 2, jearahallanskoviiskadeapmi dearvvašvuođa- ja eallindilli birra sámi ja dáčča ássamis Davvi-Norgga ja Trøndelága doaresbealguovlluin. Buot ássit agis 18-69 jahkásaččain dihto suohkaniin jerrojedje oasálastit, mas vástidanproseanta lei 27. Diehtovuodđu fátmasta 2197 sápmelačča (19 %) ja 9099 eará olbmo, geat eai leat sápmelaččat (81 %) . Gávdnosat čájehit ahte leat arvat eambo sámi nissona geat dieđihit ahte leat gillán dovdduide čuohecci, fysalaš ja seksuálalaš veahkaválddálašvuođa sihke mánnán ja rávisolmmožin, go buohtastahtá eará

¹ Giitu Marita Melhus, SSHF-UiT statistihkalaš doarjaga ovddas.

nissoniiguin, geat eai leat sápmelaččat. Sámi dievdoolbmot mitalit arvat eambbo go earát, geat eai leat sápmelaččat, ahte leat gillán dovdduide čuoheci ja fysalaš veahkaválddálašvuoda sihke mánnán ja rávisolmmožin. Leat unnit dievdoolbmot go nissonolbmot geat dieđihit seksuálalaš veahkaválddálašvuoda, ja dievdoolbmuid gaskkas eai leat čearddalaš erohusat. Leat eambbo sámi nissonolbmo ja dievdoolbmo go earát, geat eai leat sápmelaččat, geat almmuhedje veahkaválddálašvuoda sihke mánnán ja rávisolmmožin. Dasa lassin almmuhedje eambbo sápmelaččat go earát, geat eai leat sápmelaččat, veahkaválddálašvuodaid ja illastemiid maŋemus 12 mánu. Sullii goalmmádas oassi sin gaskkas geat vástidedje leat vásihan guovtte dahje golmmalágan veahkaválddálašvuoda. Stuorimus oasis ledje nissonolbmot ja das eai lean makkárga čearddalaš erohusat. Stuorit oasis sámi dievdoolbmuin almmuhedje guovtte dahje golmmalágan veahkaválddálašvuoda, go buohtastahtta earáid ektui, geat eai leat sápmelaččat. Veahkaváldi lei dávjjimus oahpes olmmoš sutnje gii gillái veahkaválddálašvuoda, ii lean amas olmmoš. Eanas olbmuin lei veahkaváldi dakkár gii ii lean bearaš/sohka.

Sihke sápmelaččaid ja earáid gaskkas, geat eai leat sápmelaččat, lea nanu čanastat gaskal mánnávuoda veahkaválddálašvuoda ja bissovaš bákčasiin rávis olmmožin. Čanastat mánnávuoda veahkaválddálašvuodas ja bissovaš bákčasiin rávisolmmožin leat unnit sámi dievdoolbmuid gaskkas go earáid, geat eai leat sápmelaččat. Sámi álbmogis almmuhit eambbo go earát, geat eai leat sápmelaččat, ahte leat psyhkalaš eambbo váttut ja eambbo symptomaid post-traumáhtalaš hušas. Veahkaválddálašvuodhta mánnávuodas sáhtta čilget juoidá čearddalašvuoda erohusas mentála dearvvašvuodáváttuin, sihke nissonolbmuid ja dievdoolbmuid gaskkas.

3.1 Álggahus

3.1.1 Veahkaválddálašvuodhta ja illasteapmi obbalaččat

Máilmmi Dearvvašvuodaorganisašuvdna lea nannen veahkaválddálašvuoda ja seksuála illasteami máilmmi viidosas álbmotdearvvašvuoda váttisvuodtan, mas sáhtta leat ollu dadjamuš dearvvašvuhtii ja eallinkvalitehtii (1, 2). Norgga álbmotiskkadeamit čájehit ahte maiddá Norggas lea veahkaválddálašvuodhta ja seksuála illasteapmi duodalaš servodat- ja álbmotdearvvašvuodáváttisvuodhta, ja čuoheci oallugiidda álbmogis (3). Ovdamearkka dihte almmuhedje 33,6 % nissonolbmuin ja 11,3 % dievdoolbmuin ahte leat gillán veahkaválddálašvuoda iežaset eallimis. Seamma ollu dievdut (5,1% go nissonolbmot (4,9%)

leat vásihan duodalaš fysalaš veahkaválddálašvuoda mánnán váhnemiin (3). Ovddit álbmotiskkadeamit eai leat fátmastan gažaldaga sámi čearddalašvuodas. Danne lea leamaš váilevašvuohhta dieđuin dán váttisvuoda hárrái sámi álbmoga ektui Norggas. Ráđdehus lea daid mañemus jagiid ovddidan golbma doaibmaplána veahkaválddálašvuoda ektui: Ráđdehusa doaibmaplána veahkaválddálašvuodas lagas birrasis (“Et liv uten vold” (Eallin veahkaválddálašvuoda haga) 2014-2017). Ráđdehusa doaibmaplána bággonáitaleapmái, vuolledáhpečuohppan, ja duodalaš gáržžideami nuoraid friddjavuodas (2013-2016). Ráđdehusa doaibmaplána veagalváldima vuostá (2019-2022). Go vásiha veahkaválddálašvuoda ja illasteami, de sáhtá mielddisbuktit ahte dearvvašvuohhta ja eallindilli vearáska sin gaskkas geaidda dat guoská. Oktasaš fokussuorggi buot dan golmma doaibmapláνας leat maiddá eastadeapmi, oainnusin dahkan, gelbbolašvuohhta, ovttasbargu ja mihttu ahte buohkaid galgá olahit

3.1.1.1 Veahkaválddálašvuohhta ja illasteapmi eamiálbmogiid gaskkas:

Gaskariikkalaš dutkan čájeha ahte eamiálbmogat almmuhit eambo veahkaválddálašvuoda ja seksuálalaš illasteami go buohtastahtá eanetlohkoálbmogiiguin dain guoskevaš riikkain (4, 5). Dearvvašvuoda- ja eallindilleiskkadeapmi Ruonáeatnamis čájeha ahte veahkaválddálašvuohhta ja seksuála illasteapmi lea viiddis váttisvuohhta. Muhtin dutkan mii buohtastahtti Ruonáeatnama ja Dánmárkku čájehii ahte Ruonáeatnamis ledje arvat eambo veahkaválddálašvuodas ja seksuálalaš illasteamit dáhpáhuvan (7). Alaska eamiálbmogiid gaskkas gehččojuvvo veahkaválddálašvuohhta ja illasteapmi servodatváttisvuohhtan (8). Raporta, mii lea čállon 2000 ja mii čoahkkáigeassá riikkaidgaskasaš dutkamiid čájeha ahte Kanádalaš eamiálbmotnissoniin ja nieiddain lea golmma geardde eambo várra vásihit veahkaválddálašvuoda ja illastemiid go buohtastahtá eanetloguálbmogiin (9). Dan golmma mañemus jagis lea maid leamaš viiddis riikkaidgaskasaš fuomášupmi das ahte ollu eamiálbmotnissona Kanádas gottáhallet dahje láchpojit, almma politiijaid dutkamiid haga (10). Muhtin raporttas mii lea čállon geassemánu 2019 duodaštuvvo ahte stáhtalaš ásašusat Kanádas leat leamaš passiivvalaš geahččin dan viiddis veahkaválddálašvuohhtii mii lea dáhpáhuvan Kanádalaš eamiálbmotnissoniid- ja nieiddaid vuostá. Duháhiid mielde leat gottáhallon ja láchpon daid mañemus logijagiin. Raporta gohčoda dan álbmotgoddin, mas leat ruohttasat gitta kolonijáigodahkii (11)

3.1.1.2 Veahkaválddálašvuoda ja illastemiid fuomášuhttin sámi birrasiin:

Veahkaválddálašvuodat ja illastemit ožžot duollet dálle riikaviidosas fuomášumi, ja earenoamážiid veahkaválddálašvuolta, mii dáhpáhuvvá mánáid ja nuoraid vuostá. Veahkaválddálašvuolta sámi birrasiin ja ságastallan dan váttisvuoda birra, dasa lea jávohisvuolta ollu váikkuhan. Leat goitge muhtin áššit mat leat ožžon riikaviidosas fuomášumi. Okta ovdamearka dasa lea Guovdageainnu ášši 2006-2007, mii lei seksuála servvoštallama birra vuolleahkásaš nieiddažiiguin. 2007 ges sáddii muhtin áhčči Divttasvuonas reivve stádaminstarii, mas son ohcalii veahki bissehit seksuálalaš illastemiid sámi mánáid vuostá Divttasvuonas (12). Dan oktavuodas almmuhedje ja muitaledje maiddái máŋga sámi gillájeaddji iežaset muitalusaid. Dat dagahii ollu ođasášši riikaviidosas mediain, muhto unnán ságastallama sámi birrasiin. 2011 almmuheigga Minde ja Utsi raportta: “Veahkaválddálašvuoda máŋga ámadaju sámi birrasiin”, mas guovddáš olbmot, geat ledje sorron Guovdageainnu áššái, jearahallojedje proseassa birra ovdal diggeášši, diggeášši vuolde ja maŋŋil diggeáššiid. Čáli artihkal veahkaválddálašvuoda ja illastemiid birra 2015 dagahii maid riikaviidosas ságastallama (13). Jagi maŋŋil, geassemánu 11. beaivvi 2016, almmuhii VG helg ovttá reportáša mas 11 sámi nissonolbmo ja dievdoolbmo muitaledje veahkaválddálašvuoda ja seksuála illastemiid birra Divttasvuonas. Journalisttain ledje oktiibuot 47 nama olbmui geat ledje muitalan iežaset persovnnalaš muitalusaid veahkaválddálašvuodain ja illastemiin, ja buohkat ledje sápmelaččat (12). Ášši loktejuvvui našuvnnalaš dásái. Sámedikkis bidje 2015-2016 veahkaválddálašvuoda ja illastemiid politihkalaš agendai. Daid maŋemus jagiid lea leamaš viiddis fokus dán váttisvuoda hárrái sihke riikaviidosas eiseválddiin, Sámedikkis, Sámi dearvvašvuoda dutkama guovddážiis, Norgga našuvnnalaš olmmošvuoiŋatvuoda institušuvnnas, Sámi našuvnnalaš gealbobálvalus – psyhkalaš dearvvašvuodasuddjen ja gárrendilledikšu (SANAG) ja eará sámi beroštupmeorganisašuvnnain.

3.2 Definišuvnnat

Máilmmi dearvvašvuodaorganisašuvdna lea defineren veahkaválddálašvuoda dáinna lágiin: *“Dihthomielalaččat bágget fysalaččat dahje fámuin, áitin dahje duodálašvuolta, iežas vuostá, nuppi olbmui, dahje joavkku dahje servodaga vuostá, mas boađus šaddá dahje lea várra ahte olmmoš vaháguvvá, jápmá, psyhkalaččat vaháguvvá, váilevaš ovdáneapmi dahje šaddá lossamiella”.*(1)

Norgga psykologijaspesialista Isdal (2000), gii lea bargan veahkaválddálašvuoda váttisvuodain 1980-logu rájes, definere veahkaválddálašvuoda čuovvovačat: *“Veahkaválddálašvuolta lea juohke dahkku mii dahkko nuppi vuostá ja man bokte dahkku nuppi olbmo vaháguhtta, bávččagahtta, baldá dahje loavkašuhhtá, ja mii dagaha ahte dat olmmoš dahká juoidá iežas miela vuostá dahje heaitá dahkamis dan maid háliida”* (14).

Veahkaválddálašvuolta ipmirduvvo ja dulkojuvvo iešguđet ládje iešguđetlágan kultuvrrain (14, 15). Mánnga riikkas gehččojuvvo ovdamearkka dihte veahkaválddálašvuolta nisssonolbmuid ja mánáid vuostá priváhta áššin (15). Norggas lea dál juohkelágan veahkaválddálašvuolta rihkolaš dahkku, maiddá i lagas oktavuodain nugo ovdamearkka dihte veahkaválddálašvuolta mánáid ja guoimmi vuostá, beroškeahtta gii dahká dan ja gos dat dahkko(16).

3.3 Veahkaválddálašvuolta ja seksuálalaš illasteami mat gávdnojit Norggas

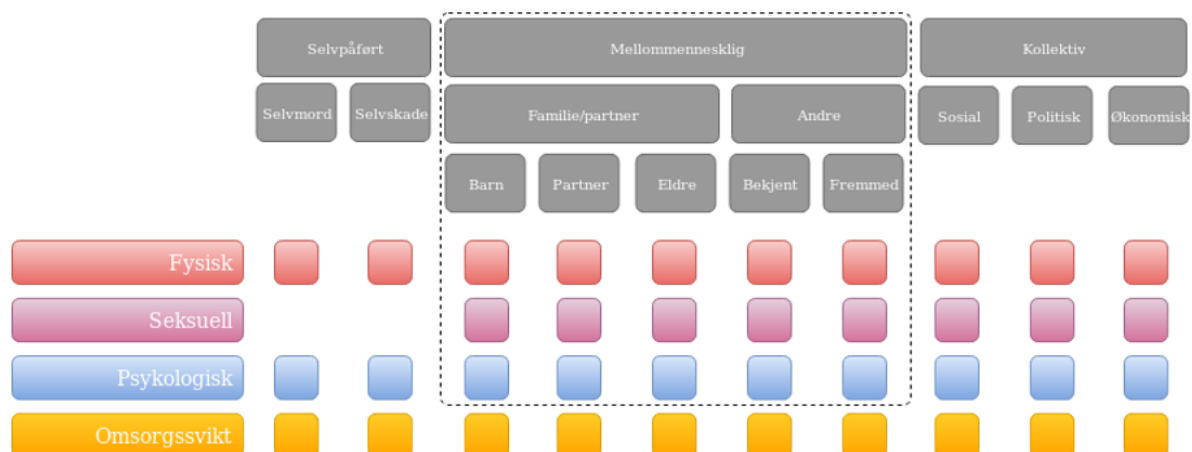
2014 bodii viiddis álbmotiskkadeapmi Nationála máhttogoovddážiis veahkaválddi ja traumáhtalaš huša birra (NKVTS) *“Veahkaválddálašvuolta ja veagalváldin Norggas – našuvnnalaš veahkaválddálašvuoda dutkan mii dáhpáhuvvá eallinagi perspektiivvas”* (3). Muhtin mávssolaš fuomášumit mat ovdanbohte raporttas leat ahte 8 % nisssonolbmuid ja 2 % dievdoolbmuid leat vásihan duođalaš veahkaválddálašvuoda, maid guoibmi dagaha. Dušše okta njealljásis lea dieđihan ášši politiijaide. Dušše okta golbmasis geat leat vásihan veahkaválddálašvuoda dahje illasteami leat váldán oktavuoda veahkkebálvalusain. Lagabui okta logi nisssonolbmoid veagalváldojit eallinagis, ja bealli veagalváldimiin leat dáhpáhuvvan go devddii 18 jagi. Dušše 11 % ohce medisiinnalaš veahki maŋŋil ja 10 % váide veagalváldima. Okta golbmasis ii lean goassege mitalan oktiige veagalváldima birra. 1 % dievdoolbmuid leat vásihan veagalváldima. Sullii 5 % ledje vásihan duođalaš fysalaš veahkaválddálašvuoda váhnemiin dahje ovddasteddjiin mánnán. Veagalváldit ledje eanas oassi lagas rávis olbmot, bearaš dahje eará fuolkkit geat eai lean váhneamat dahje ovddasteaddjit (3)

3.4 Veahkaválddálašvuoda ja illasteamiid šlájat

Máilmmi dearvvašvuodaorganisašuvdna lea ráhkadan veahkaválddálašvuoda ja illasteamiid šlájaid dan ektui geat dahket veahkaválddálašvuoda (govus 1) (1). Dat juhkkon čuovvovačat:

ieš alcces dagahan veahkaválddálašvuoda, olmmošgaskasaš veahkaválddálašvuoha ja kollektiiva veahkaválddálašvuoha. Dasa lassin juhkko olmmošgaskasaš veahkaválddálašvuoha vel guovtti vuolitjoavkkuide: veahkaválddálašvuoha maid guoibmi ja bearašlahnut dagahit ja mat dávjjimusat dáhpáhuvet ruovttus, ja veahkaválddálašvuoha maid earát birrasis dagahit ja mat dáhpáhuvet dávjjimusat olggobealde ruovttu. Goalmmát ges gohčoduvvo kollektiiva veahkaválddálašvuoha ja refererejuvvo dávjá ahte lea veahkaválddálašvuoha, maid eiseválddit dagahit muhtin dihto joavkku vuostá. Dát artihkal lea olmmošgaskasaš veahkaválddálašvuoha (fysalaš, seksuálalaš ja dovduide čuoheci/psykologalaš, geahča govus 1) mii lea mihtiduvvon, ja veahkaváldi sáhtta leat sihke guoibmi, bearašlahnut, eará oahppásat dahje amas olbmot.

Govus 3.1 Veahkaválddálašvuoda ja illastemiid šlájat

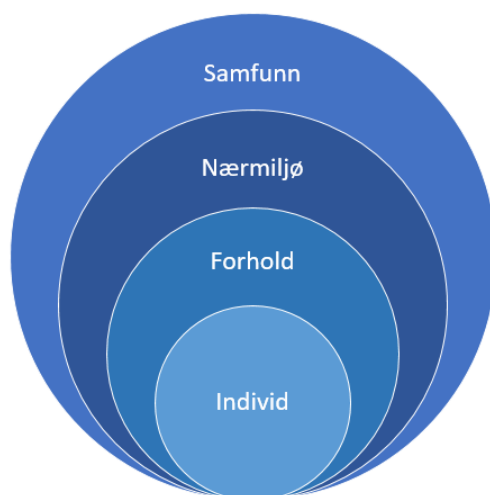
Eriksen AMA, 2017: Ráhkaduvvon Máilmmi dearvvašvuodaorganisašuvnna listu vuodul dain iešguđet lágan veahkaválddálašvuodain. Krug EG ja earát: *World report on violence and health*. Geneva:2002

3.5 Fáktorat mat váikkuhit veahkaválddálašvuodaide ja illastemiide

Veahkaválddálašvuodaide ja illastemiid sivat sáhttet leat struktuvrralaččat, lea dilálašvuoha mii mearrida ja individuála dilálašvuoda, ja lea čanastat daid gaska. Máilmmi Dearvvašvuodaorganisašuvdna lea ráhkadan modealla šlájain mat lasihit riska dagahit veahkaválddálašvuoda ja illasteami (govus 2). Ii leat okta eaŋkilfáktor mii váikkuha, muhto leat

mánnga iešguđet lágan fáktoriid ovttasdoaimban iešguđet dásiin, mii guoská indiviida, guoibmedilálašvuhtii, lagasbirrasii ja servodahkii. Servodatdásis namuhuvvojit ekonomalaš ja politihkalaš láidehusat mat bisuhit dahje lasihit sosiála ja ekonomalaš iešguđetláganvuodaid álbmogii. Viidásit sáhttet sosiála ja kultuvrralaš norpmat, nugo dievdoolbmo mearrideapmi nissonolbmo badjel ja váhnemiid mearrideapmi mánáid badjel váikkuhit veahkaválddálašvuoda láhttemii. Riskafáktorat, mat váikkuhit veahkaválddálašvuoda láhttemii lagasbirrasis, sáhttet ovdamearkka dihte leat alla bargguhisvuolta ja geafivuolta, ja ahte gárrenmirkkot leat olámuttos. Báraid gaskkas leat riiddut ja patriárkkalaš bearašstruktuva mat leat riskafáktorat. Indiviidadásis sáhttet riskafáktorat leat ovdalaš veahkaválddálašvuolta mii čuovvu, persovnnalaš bearašdilálašvuolta, olbmát ja guoibmi.

Govus 3.2 Fáktorat mat váikkuhit veahkaválddálašvuoda ja illasteami

Eriksen AMA, 2019: Ráhkaduvvon Máilmmi dearvvašvuodaorganisašuvnna modealla vuodul. Krug EG ja earát.: *World report on violence and health*. Geneva: 2002

3.6 Dearvvašvuodaváikkuhusat

Dutkan čájeha ahte veahkaválddálašvuolta ja illasteapmi ja bastevaš bákčasat heivejit oktii. Psyhkalaš dearvvašvuoda hárrái lea dájvja ballu ja lossamiella mii lea eanemus dutkojuvnon dutkamiin, main leat geahččan makkár váikkuhus lea veahkaválddálašvuodas. Dutkamiiguin leat maid gávnnahan ahte post-traumáhtalaš hušša, oadđin- ja borranváltut ja iešsoardingeahččaleapmi čatnasit veahkaválddálašvuhtii ja illasteapmái. Viidásit sáhttá veahkaválddálašvuolta ja illasteapmi mielddisbuktit maid seksuála ja reproduktiiva dearvvašvuoda nugo sávakeahtes áhpehisvuoda, nuoskkesdávddaid njoammuma ja bastevaš

bákčasiid vuolledábiin. Láhttema váikkuhusat čatnasit alkohola- ja gárrenmirkogeavaheapmái, mánga seksuálaguoimmi, ja ahte dávjá vällje veahkaválddalaš guoimmi (1,2,5,15).

3.7 SAMINOR 2 dutkama birra

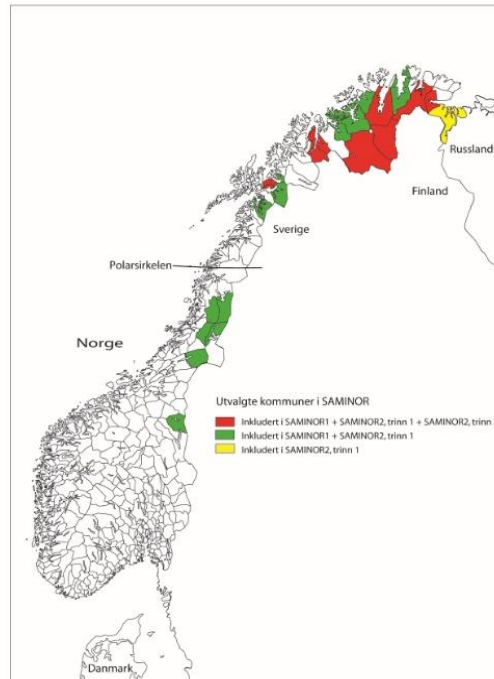
Nubbi Dearvvašvuoda- ja eallindilleiskkadeapmi guovlluin gos áset sihke sápmelaččat ja dáččat, SAMINOR 2, mii lei jearahallanskoviiskkadeapmi, ja maid Sámi dearvvašvuodadutkama guovddáš, UiT Norgga árktalaš universitehta čadahii 2012 (17). Iskkadeapmi čadahuvvui 25 Davvi-Norgga ja Trøndelága suohkaniin, gos ásse sihke sápmelaččat ja dáččat. Iskkadeapmi čadahuvvui seamma guovlluin go SAMINOR 1 čadahuvvui 2003/2004. Dasa lassin fátmastuvvui maidái Máttá-Várjjat vel ođđa giellan. Guđa suohkanis fátmastuvvojedje dušše muhtin dihto guovllut. SAMINOR 2 jearahallanskoviiskkadeapmi lea belohakkii čuovvoleapmi SAMINOR 1, muhto lasihuvvojedje ođđa gažaldagat nugo veahkaválddalašvuoda ja illastemiid birra ja posttraumáhtalaš huša symptomaid birra. Buot ássit gaskal 18-69 dihto suohkaniin, ja geat ledje registrerejuvvon álbmotregistarii ovdal juovlamánu 1. beaivvi 2011, bovdejuvvojedje searvat iskkadeapmái. Oktiibuot bovdejuvvojedje 44 669 olbmo searvat jearahallanskoviiskkadeapmái, reivviid bokte maid Statistihkalaš guovddášdoaimmahat sáddii olbmuid 2012. Dain sáddejuvvojedje 1424 ruovttoluotta rabatkeahtá, ja nu eai lohkon mielde. Oktiibuot vástidedje 11 600 olbmo jearahallanskovi, mas vástidanproseanta šattai 27. Viidásit váldojedje 304 respondeanta eret, go eai lean vástidan čearddalašvuoda ja veahkaválddalašvuoda birra (13).

3.7.1 Suohkanat mat bovdejuvvojedje searvat

jearahallaniskkadeapmái

Čuovvovaš suohkanat fátmastuvvojedje SAMINOR 2, jearahallaniskkadeapmái (govus 3): *Finnmárkkus*: Kárášjohka, Guovdageaidnu, Porsángu, Deatnu, Unjárga, Davvesiida, Áltá, Láhppi ja Fálesnuorri, Máttá-Várjjat, *Romssas*: Gáivuotna, Návuotna, Omasvuotna, Ivgu, Skánit ja Loabát. *Nordlánddas*: Divttasvuotna, Evenášši, Árbordi (Árbordde guovlu), Grane (Maajehjaevrie guovlu), Narviika (Áravákki guovlu). *Trøndelágas*: Raavrhvijhke ja oassi Namsskoganis (Trones ja Furuly), Snoase (Vinje), Plassje suohkan (Prahke). Earret Áltá suohkana, de ledje buot suohkaniin unnit go 3000 ássi (17).

Govus 3.3 Listu suohkaniin mat fátmmastuvvojedje SAMINOR 2

3.7.2 Čearddalašvuoda definišuvdna

Čearddalašvuoda klassifiseren definererjuvvui go lei gielalaš gullelašvuoha áhkuin/ádjáin, váhnemiin ja alddis, ja vel go ieš iežas definerii sápmelažžan. Dáid eavttuid atná maid Sámediggi go galgá iežas diedihit sámi jienastuslohkui. Sámedikki gielalaš eavttut gustojit maid máttarváhnemiidda, muhto dat ii lean vejolašvuhta SAMINOR 2 jearahallanskoviiskadeamis. Čearddalaš dáččat, kvenat ja earát eai definererjuvvon sápmelažžan (13).

3.8 Bohtosat

3.8.1 Gávdnosat sápmelaččain go buohtastahtá earáiguin, geat eai leat sápmelaččat

Logut mat ovdanbuktojit vuollelis leat vuodduvovon Eriksen ja earáid (2015) vuodul, ja Astrid M.A. Eriksena doavttirgrádabarggu (2017): «Breaking the silence» Interpersonal violence and health among Sami and non-Sami- a population-based study in Mid- and Northern Norway»

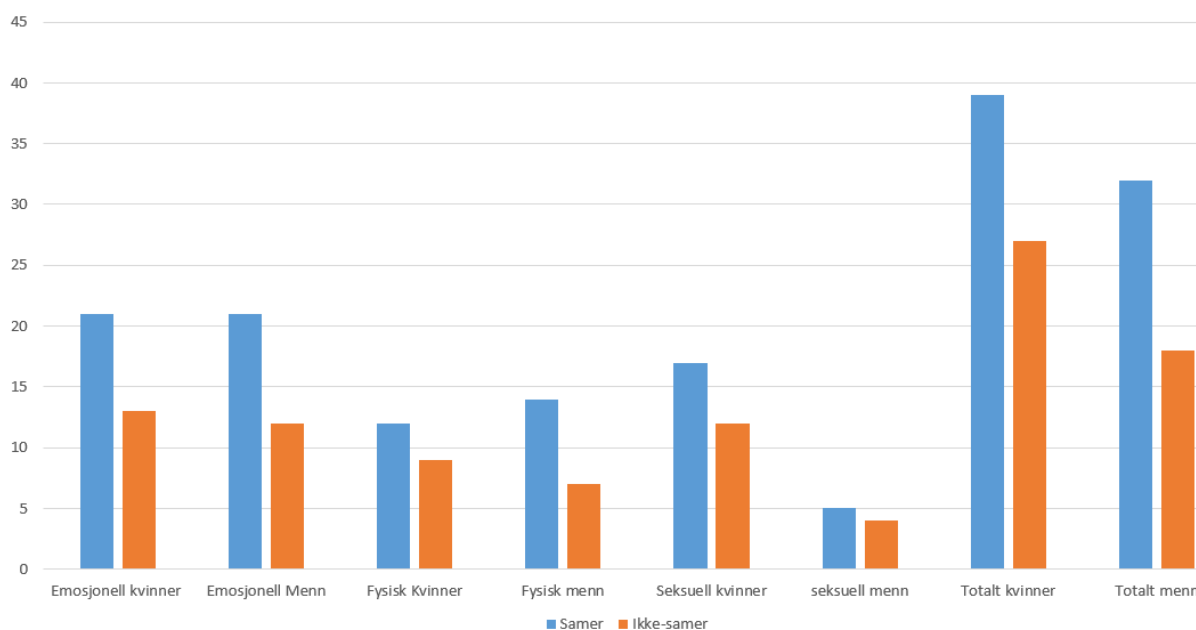
vuodul (18). Diehtovuodđu lea oassi SAMINOR 2. Gávdnosat čájehit ahte veahkaválddálašvuohta ja seksuálalaš illasteapmi lea viiddis servodatváttisvuohta, maiddái sápmelaččaid gaskkas Norggas. Sámi vástidanjoavkkus almmuhedje ahte dáhpáhuvve eambbo juohke lágan veahkaválddálašvuodat earáid ektui, geat eai leat sápmelaččat, earret seksuálalaš illasteapmit dievdduid gaskkas, mas eai leat čearddalaš erohusat (13, 18).

Tabealla 3.1 Iešgudetlágan veahkaválddálašvuoda mat leat dáhpáhuvvan mánnán, juhkkon sohkaheali ja čearddalašvuoda mielde, SAMINOR 2, jearahallanskoviiskadeapmi

Nissonolbmot (n=6303)			Dievdoolbmot (n=4993)					
Veahkaválddálašvuohta mánnán	Sápmelaččat n=1242	%	Earát n=5061	%	Sápmelaččat n=955	%	Earát n=4038 (%)	%
Dovdduide čuoheci	254	21	635	13	199	21	489	12
Fysalaš	147	12	477	9	129	14	290	4
Seksuálalaš	208	17	583	12	47	5	145	4
Oktiibuot*	489	39	1339	27	309	32	728	18

*Oktiibuot oasis leat dakkárat geat leat vásihan ovttá dahje mánggalágan veahkaválddálašvuoda

Govus 3.4 Iešgudetlágan veahkaválddálašvuoda mat leat dáhpáhuvván mánnán juhkkon sohka-beali ja čearddalašvuoda mielde, SAMINOR 2, jearahallanskovi iskkadeapmi

Tabealla 3.1 ja Govus 3.4 čájehit man ollu ja galle proseanta mat leat almmuhuvvon dovdduide čuohcci, fysalaš ja/dahje seksuálalaš veahkaválddálašvuoda eallináigge perspektiivvas sápmelaččain ja earáin, geat eai leat sápmelaččat, nisssonolbmuid ja dievdoolbmuid gaskkas dassáži go devde 18 jagi.

Tabealla 3.2 Iešgudetlágan veahkaválddálašvuoda, juhkkon sohka-beali ja čearddalašvuoda mielde; SAMINOR 2, jearahallanskovi iskkadeapmi

Veahkaválddálašvuoha rávis olmmožin	Nissonolbmot (n=6303)		Dievdoolbmot (n=4993)		Nissonolbmot (n=6303)		Dievdoolbmot (n=4993)	
	Sápmelaččat (n=1242)	%	Earát (n=5061)	%	Sápmelaččat (n= 955)	%	Earát (n=4038)	%
Dovdduide čuohcci	300	22	824	16	139	15	331	8
Fysalaš	178	14	460	9	67	7	116	3
Seksuálalaš	84	7	244	5	-	-	-	-
Oktiibuot*	466	38	1243	25	202	21	471	12

*Oktiibuot oasis leat dakkárat geat leat vásihan ovttá dahje mánggalágan veahkaválddálašvuoda

Govus 3.5 Iešguđetlágan veahkaválddálašvuoda mat leat dáhpáhuvván rávis olmmožin, juhkkon sohka beali ja čearddálašvuoda mielde, SAMINOR 2, jearahallanskoviiskadeapmi

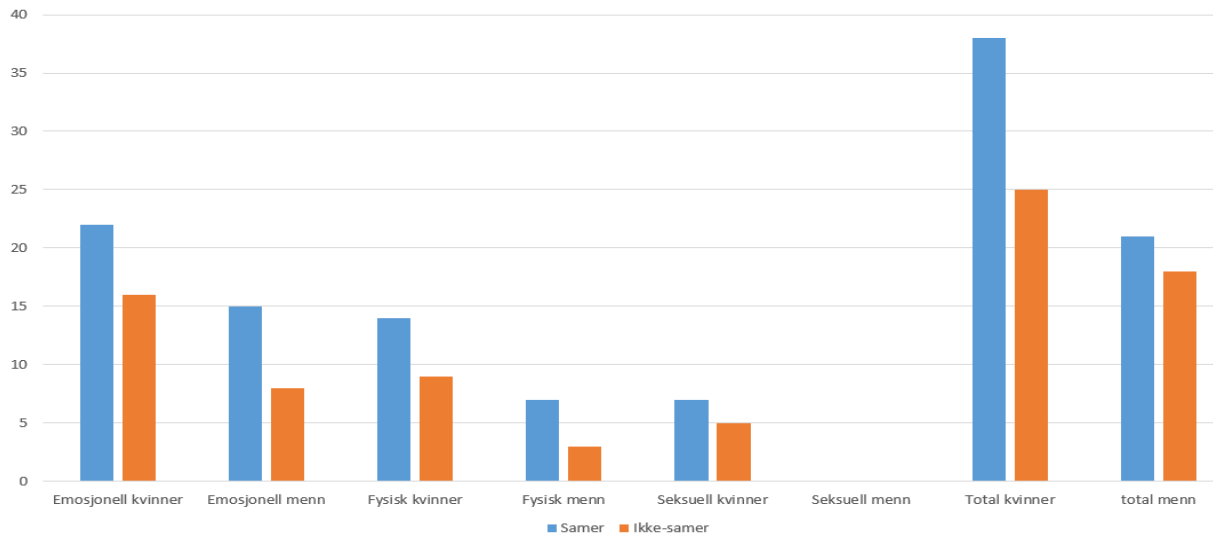

Tabella 3.2 ja govus 3.5 čájehit man ollu ja galle proseanta leat almmuhan veahkaválddálašvuoda mat leat dovdduide čuoheci, fysalaš ja/dahje seksuálalaš veahkaválddálašvuoda eallinagi perspektiivvas sápmelaččaid ja earáid gaskkas, geat eai leat sápmelaččat, nissonolbmuid ja dievdoolbmuid gaskkas *manñil* go leat deavdán 18 jagi.

Tabella 3.3 Iešguđetlágan veahkaválddálašvuoda eallinagi perspektiivvas (mánán ja/dahje rávis olmmožin) juhkkon sohka beali ja čearddálašvuoda mielde, SAMINOR 2, jearahallanskoviiskadeapmi

	Nissonolbmot (n=6303)				Dievdoolbmot (n=4993)			
	Sápmelaččat	%	Earát	%	Sápmelaččat	%	Earát	%
Veahkaválddálašvuoha	n=1242		n=5061		n=955		n=4038	
Dovdduide čuoheci	479	39	1296	26	303	32	750	19
Fysalaš	297	24	863	17	180	19	385	10
Seksuálalaš	271	22	791	16	48	5	164	4
Oktiibuot*	610*	49	1758	35	379	40	935	23

*Oktiibuot oasis leat dakkárat geat leat vásihan ovttá dahje mánggalágan veahkaválddálašvuoda

Govus 3.6 Iešguđetlágan veahkaválddálašvuoda eallinagi perspektiivvas (mánán ja/dahje rávis olmmožin) juhkon sohka beali ja čearddálašvuoda mielde, SAMINOR 2, jearahallanskoviiskadeapmi

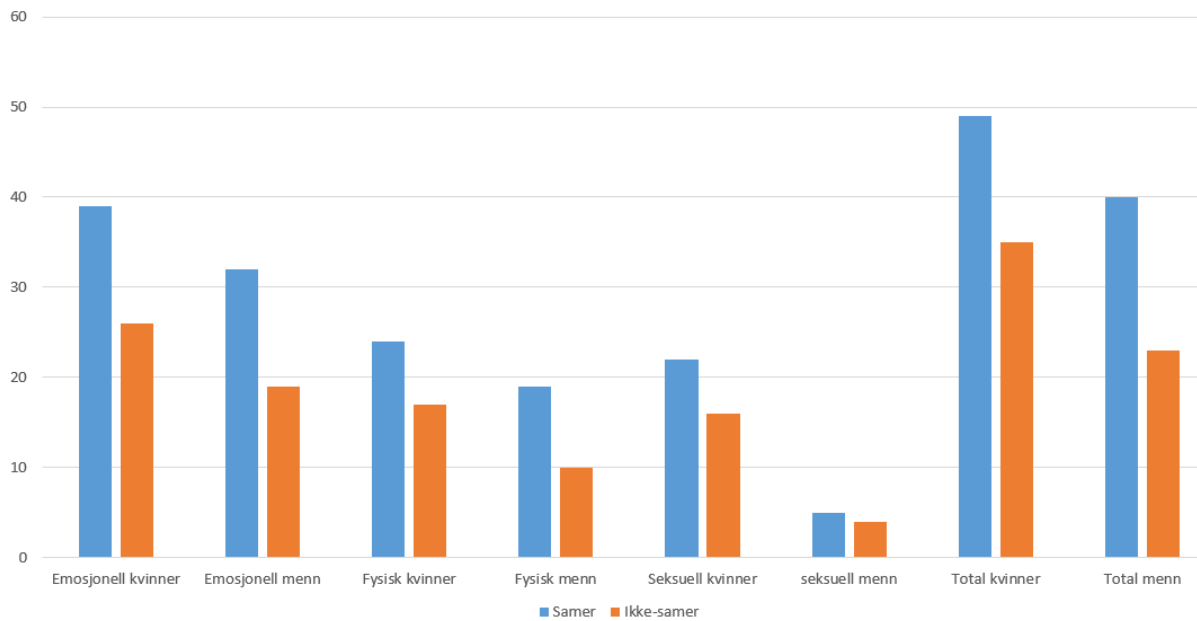

Tabella 3.3 ja govus 3.6 čájehit man ollu ja galle proseanta leat almmuhan veahkaválddálašvuoda mat leat dovduide čuoheci, leat fysalaš ja/dahje seksuálalaš veahkaválddálašvuoda eallinagiperspektiivvas (mánán ja/dahje rávis olmmožin) sápmelaččaid ja earáid gaskkas, geat eai leat sápmelaččat, nissonolbmuid ja dievdoolbmuid gaskkas.

Ollu eambo sámi nissonolbmuid (13%) almmuhedje veahkaválddálašvuoda sihke mánán ja rávis olmmožin go buhtastahtá earáid ektui, geat eai leat sápmelaččat (7%). Seamma minstar guoskkai maid dievdoolbmuid (sápmelaččat: 7% ja earát, geat eai leat sápmelaččat 3%). Ledje maid ollu eambo sápmelačča (badjelaš 4%) geat almmuhedje maiddái veahkaválddálašvuoda mañemus 12 mánu, go buhtastahtá earáiguin, geat eai leat sápmelaččat (vuollelaš 3%).

3.8.2 Gii lea veahkaváldi?

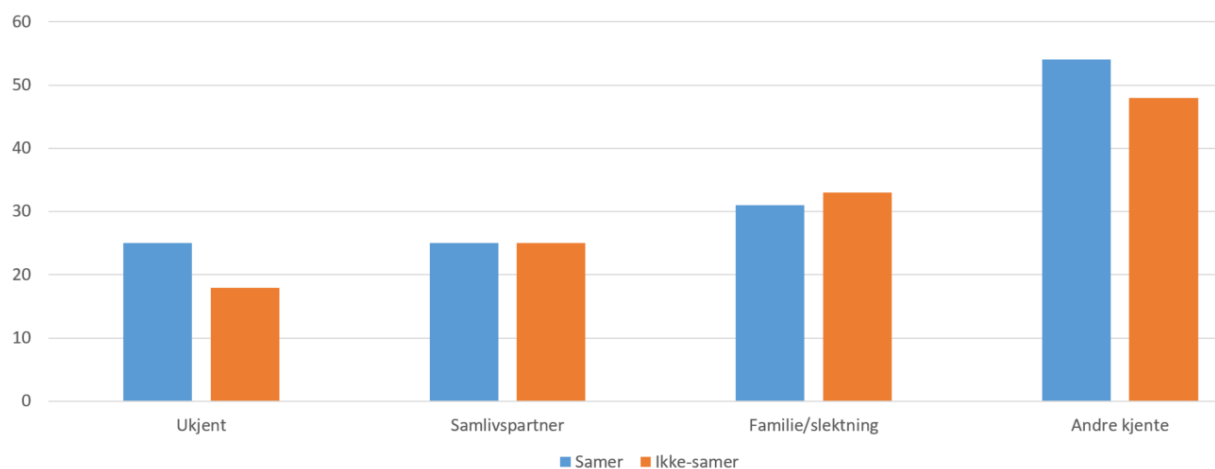
Riikkaidgaskasaš ja našuvnnaš dutkamát čájehit ahte veahkaváldi lea dávjá oahpis sutnje gii gillá veahkaválddálašvuoda (2,3). SAMINOR 2 dáhtto respondeanttaid almmuhit gii leat veahkaváldi čuovvovaš vástidanvejolašvuodaiguin: “Amas olmmoš”, “Guoibmi”, “Bearaš/fuolki” ja/dahje “eará oahpes olmmoš”. Gávdnosat čájehit maiddái dán dutkamis ahte veahkaváldi lea dávjjimusat oahpes olmmoš gillájeaddjái, geahča tabella 4 ja govus 7.

Tabealla 3.4 Veahkaváldi ja illasteaddji šlájat mat leat almmuhuvvon eallinagi perspektiivvas, sápmelaččaid ja earáid gaskkas, geat eai leat sápmelaččat, SAMINOR 2, jearahallanskoviiskadeapmi

Veahkaváldi	Sápmelaččat(n=989)	%	Earát (n=2693)	%
Guoibmi	242	25	684	25
Amas olmmoš	248	25	488	18
Bearaš/fuolki	310	31	877	33
Eará oahppásat	539	54	1298	48

Supmi juohkása badjel 100 %, go mánggas leat almmuhan mánggalágan veahkaváldi, iešgudet kategoriijas.

Govus 3.7 Veahkaváldi ja illasteaddji šlájat mat leat almmuhuvvon eallinagi perspektiivvas, sápmelaččaid ja earáid gaskkas, geat eai leat sápmelaččat, SAMINOR 2, jearahallanskoviiskadeapmi

Tabealla 3.4 ja govus 3.7 čájehit almmuhuvvon kategoriijaid daid veahkaválddálašvuodaid ja illastemiid gaskkas mat leat almmuhuvvon.

3.8.2.1. Kommentára loguide

Go eanetlohku veahkaváldiin lea oahpis gillájeaddjái, de lea dat ovttatmano eatnasiidda ipmirdahtti. Mii leat dábálaččat birrasis gos leat oahpes olbmot; váhnemat, oappát/vieljat/bearaš ja fuolkkit, guoibmi, olbmát, bargoustibat, hárjeheaddji dahje hárjehallanustibat dahje eará

oahppásat. Dat leat sii, ovtta dahje mángga kategorijas, geat dábálaččat dagahit veahkaválddálašvuoda (3). Tabealla 4 oaidnit ahte eatnasat almmuhit veahkaváldi gullat kategorijai “eará oahppásat”, seammás go unnit (30%) almmuhit veahkaváldi gullat kategorijai “bearaš/fuolki”, ja 25% almmuhit veahkaválddálašvuoda maid guoibmi dahká. Kategorijain “bearaš/fuolkkit” ja “guoibmi” ii leat čielga čearddalaš erohus gaskal sápmelaččaid ja earáid, geat eai leat sápmelaččat (tabealla 4). Lea baicca čielga čearddalaš erohus go guoská kategorijaide “amas olmmoš”, ja “eará oahpes olmmoš”: stuorit oassi sápmelaš vástideddjiin almmuhedje veahkaváldi leat “amas olmmožin” (25% vs. 18%) ja “eará oahpes olmmoš” (54% vs. 48%), go buohtastahtá eará vástideddjiiguin, geat eai leat sápmelaččat. Mii dárbbášit eambo dieđuid dán váttisvuoda hárrái. Mii eat dieđe agi dahje sohka beali veahkaváldis, gos dahje man dávjá veahkaválddálašvuodta lea dáhpáhuvvan. Mii dárbbášit maid eambo dieđuid makkár minstar lea dain iešguđet lágan veahkaválddálašvuodain, ja maid dieđuid nissonolbmuid ja dievdoolbmuid birra.

3.9 Kommentárat loguide mat muitalit ahte eambo dáhpáhuvvá sápmelaččaid gaskkas ja vejolaš čilgehusat daidda

Veahkaválddálašvuoda ja illastemiid sivat leat mánga ja ovtastuvvon, ja mánga fáktora sáhttet dávjá ovttasdoaimmat. Sivat sáhttet leat sihke struktuvrralaččat, dilálašvuodta mii mearrida ja individuála, ja movt dat ovttasdoaimmet. Váilevaš dásseárvu gaskal nissonolbmuid ja dievdoolbmuid, geafivuodta, gárrendilli, psyhkalaš váttut, traumat ja ovdalaš veahkaválddálašvuodavásáhusat leat fáktorat maid sáhtá čatnat oktii eambo riska veahkaválddálašvuodtii. Min bohtosat mat čájehit ahte dáhpáhuvvet eambo veahkaválddálašvuodat ja illasteamit sápmelaččaid gaskkas go earáin, geat eai leat sápmelaččat. Dakkár bohtosat leat seamma ládje nugo bohtosat čájehit eamiálbmogiiguin eará riikkain nugo ovdamearkka dihte Kanádas. Vaikko Norga lea eará lágan eará riikkaid ektui go guoská earret eará sosiála institušuvnnaid ja buresbirgenstáhta ortnegiidda, vejolašvuodta oážžut dearvvašvuodabálvalusaid ja sosioekonomalaš- ja demográfalaš dilálašvuodaid ja nu ain, de sáhtá goitge leat buorre digaštallat dan váttisvuoda historjjálaš stuorit kultuvrralaš oktavuodas ja koloniserenteoriija bealis. Goitge váruhit mánggas, earret eará suoma sámi dutki Kuokkanen ahte dušše atnit koloniserenteoriija go galgá čilget veahkaválddálašvuoda ja illastemiid (19). Dat sáhtá boadusis šaddat gillájeaddjirolla, ja dahká min čalmmeheapmin dasa ahte

veahkaválddálašvuohta šaddá dábálažžan mánegasii. Lassin kolonialiserenteorijai šaddet eará fáktorat, sihke siskkobealde ja eambo spesifihkka sámi birrasiin, muhto maid eambo obbalaš oktasaš fáktorat kommenterejuvvot. Kommentárat leat earret eará vuodđuduvvon mitalusaide maid sámi veahkaválddálašvuođa gillájeaddji leat mitalan ja terapevttaid vásáhusaide, geat leat bargan sámi veahkaválddálašvuođa gillájeddjiiguin, ja mat leat ovdanbohtán eará girjjálašvuođain, čállu iežas ságastallamat veahkaválddálašvuođa gillájeddjiiguin, raporttaiguin ja dutkamiin.

3.9.1 Kolonialiserenteorija

Kolonialiserenteorija leat čilgen mánega riikkaidgaskasaš dutki (20, 21). Leat earenoamážit golbma čuoggá mat leat čilgejuvvon dán teorijas: 1) Eamiálbmogiid assimileren; dán oktavuodas sápmelaččaid, mii lea čilgejuvvon dáruiduhttinproseassa bokte (22). Massit giela ja kultuvrra, vealaheapmi ja dat dovdu ahte lea heahpat leat eamiálbmogin (sápmelažžan) lei oassin dain váikkuhusain. Dat lea olmmošvuoigatvuođaid rihkkun (20). 2) Sohkaealleminstara duvdahuvvan ovdalaš dássedis minstaris patriárkalalaš struktuvrii: okta teorija lea ahte ovdal lei eambo dássedis sohkaealleminstar eamiálbmogiid gaskkas, juoga mii gáhttii veahkaválddálašvuođa ja illasteami. Go rievddai risttalašvuođa ja patriárkalaš struktuvrraide, de lea maŋŋil dan teorija lassánan veahkaválddálašvuođat ja illasteami, earenoamážiid nissonolbmuid ja mánáid vuostá. Man muddui sohkaealleminstar lei dásset sápmelaččaid gaskkas, dasa leat mis unnán dieđut. 3) Mánát internáhttaskuvllain lei oassi dáruiduhttinpolitihkas ja eamiálbmogiid/sápmelaččaid assimileremis. Go sápmelaččaid assimileren manai njozet, de lea daddjon ahte stáhta huksegođii internáhttaskuvllaid dainna ulbmilin ahte sirret mánáid eret váhnemiid luhtte (22). Lassin giela ja kultuvrra massimis, de váldui mánáin eret oadjebasvuohta, mainna váhnemat ja bearaš suddjejit mánáid. Ollu mánát gillájedje veahkaválddálašvuođa ja illasteamiid internáhttaskuvllain (23, 24). Oktiibuot sáhtta dán ipmirdit traumáhtalaš dáhpáhussan ja garra olggaldas vuortnuheapmi sámi servodagaid vuostá. Diekkár eallinvásáhusat oaivvilduvvojit váikkuhit hejot mánŋga buolvva badjel (20). Goitge lea erohus Norggas ja eará riikkain go sápmelaččat ja earát, geat eai leat sápmelaččat, leat orron bálddalaga jahkečuđiid mielde (25). Movt dán teorija galgá ipmirdit sápmelaččaid ektui, dasa dárbbasit mii eambo máhtu.

3.9.2 Oktasaš fáktorat: doaresbealguovllut

Máilmmiviidosáčat leat stuora erohusat veahkaválddálašvuođain ja illasteamiin mat dáhpáhuvvet sihke iešguđet riikkaid gaskkas ja maiddá riikkaid siskkobealde. Dutkamát čájehit

ahte veahkaválddálašvuohta nisssonolbmuid vuostá lea minsttar mii čájeha ahte dáhpáhuvet eambo geafes riikkain go rikkis riikkain, eambo giliin go gávpogiin, ja ahte leat stuora erohusat guovlluid mielde (15). Dutkamat Norggas čájehit baicca ahte leat unnán erohusat guovlluid mielde dahje gávpogiid/giliid mielde, go iská sosioekonomalaš fáktoriid mielde. Dát álbotiskadeapmi, SAMINOR 2, lea čadahuvvon doaresbealguovlluid mielde, namalassii giliin main leat ≤ 3000 ássi, earret Áltta gávpoga. Sáhttet leat fáktorat mat leat oktasáčat sihke sápmelaččain ja earáin, geat eai leat sápmelaččat, geat ássat doaresbealbáikkiin nugo ovdamearkka dihte ahte leat lagas ja mánga čanastaga olbmuid gaskkas, dávjá váilot bissovaš fástadoaktárat ja leat guhkes gaskat politiijaid ja dearvvašvuodabálvalusaid lusa (26).

3.9.3 Gitta oskkolaš birrasat- Lestadianisma mas lea iežas

nammaduvvon riektevuogádat ja patriárkkalaš struktuvra

Eará fáktorat mat sáhttet leat earenoamážat sápmelaččain. Sáhtta leat ovdamearkka dihte ahte leat oassin unna gitta servodagažis, gosa ii leat álki beassat sisa olggobealde, juoga mii máilmmiviidosáčat gehččojuvvo leat oalgguheaddji veahkaválddálašvuhtii ja illastemiide (1,2). Ovdamearkkat dakkár servodagaide leat lestadianisma birrasat. Lestadianisma lea oskkolaš morráneapmi maid Ruota báhppa Læstadius jođihii gaskamutto 1800-logu, ja mii johtilit mearkkašišgođii sápmelaččaide viidát Davvikalohtas (27). Nugo mángga eará oskkolaš birrasiin, de lea lestadianisma searvegottis patriárkkalaš struktuvra. Patriárkkalaš struktuvra gehččo leat oalgguheaddjin veahkaválddálašvuhtii ja illastemiide (1, 2). Muhtin masterbargu seksuálalaš illastemiid birra luterálaš- ja lestadianisma birrasiin, čájeha ahte seksualitehta, ja earenoamážiid nisssonolbmuid seksualitehta, lea leamaš tabu ášši, ja ahte luterálaš-lestadianisma birrasiin lea kultuvrralaš jaskatvuohta fuolkedilálašvuhtii ja gudni, nugo sámi fuolkeárbevius lea (28). Dasa lassin lea suttubeastin guovddážiid lestadianismmas. Árbevirolaš vuohki čoavdit riidduid ja/dahje gieđahallat dohkketmeahtun láhttema, dávjá definerejuvvo suddun, lea ahte hupmat sárdneolbmáin (čoakkálmasa jođiheddjiin). Dohkketmeahtun láhttemii gullá maid inseasta dahje rohčošeapmi, veagalváldin ja earálágan seksuálalaš illasteami ja veahkaválddálašvuođa. Mánggas veahkaválddálašvuođa ja seksuálalaš gillájeddjiin lestadianisma birrasiin muitalit ahte ii leat váldon oktavuohka politiijaiguin iige dearvvašvuodaeiseválddiiguin, go leat duodalaš seksuála illasteamiit dáhpáhuvan mánáid vuostá, maiddá veagalváldimat (12). Go áššiid birra leat hupman sárdneolbmáin ja/dahje veahkaváldin, de sáhtii loahpahuvvot dainna ahte bággehalai átnut ándagassii (29). Dat mearkkaša ahte dahkku, mii lea definerejuvvon suddun, lea vajálduvvon Ipmila namas ja dan

birra ii galgga šat hupmat goassige. Dan bokte massá veahkaválddálašvuoda gillájeaddji vejolašvuoda oažžut ámmátlaš veahki politiiain ja dearvvašvuodaieiseválddiin. Dat sáhtta mielddisbuktit duodalaš dearvvašvuoda váikkuhusaid gillájeaddjai. Dasa lassin sáhtta diekkár giedahallan rihkkus daguiguin, nugo ovdamearkka dihte veahkaválddálašvuodta ja mánáid veagalváldin, daguhit ahte rihkkus dagut besset ain joatkit, ja de lea várra ahte šaddet ođđa veahkaválddálašvuoda gillájeaddjit. Mánngas mitalit ahte sárdneolbmát leat ávžžuhan ahte ii váidojuvvo, ja ahte dohkketmeahttun láhtten nugo veagalváldin galgá čovdot siskkáldasat searvegottis. Dan oainnu doarju Divttasvuona ášši, go ságadoalli Lestadiánalaš searvegottis dajai ahte ii leat sin geatnegasvuodta váidit veahkaválddálašvuodaid ja illastemiid politiijaide (30). Diet lei čalbmáičuohcci dajaldat, ja Norgga Mánáid- ja dásseárvoministtar reagerii garrasit, ja dajai ahte lea rihkolaš go ii dieđit veahkaválddálašvuoda ja illastemiid (30). Mitalusat veahkaválddálašvuoda ja seksuála illastemiid birra, mii lea čihkkojuvvon oskkolaš nama vuollái, ii leat dušše báikkálaš ja riikaviidosas fenomena. Earret eará leat: lestadiánalaš searvegoddi Suomas (28), ja maiddái eará oskkolaš suorggit, nugo Jehova vihttanat (31), ja katolalaš girku leat sivahallon čiegadeami veahkaválddálašvuoda ja seksuála illastemiid (32).

3.9.4 Stuora bearraš ja sohka – oktasaš buorit, guovttebeallásaš geatnegasvuodat ja ránggáštusat

Stuora bearrašis lea árbevirolaččat leamaš, ja lea ain stuora mearkkašupmi ollu sápmelaččaide. Dutkan čájeha ahte sámi nuorat mitalit ahte sosiála fierpmádagas leat bearraš ja fuolkkit, ja ahte dat fierpmádagat leat mávssolaš fáktorat ovdánahttit čearddalaš identitehta (33). Stuora bearrašis leat oktasaš buorit ja guovttebeallásaš geatnegasvuodat, ja ahte dat sáhttet doaibmat caggin ahte dohkkehit ja bissehit veahkaválddálašvuoda ja illastemiid (19, 34). Mánngas oaivvildit ahte veahkaválddálašvuodta ja seksuála illasteamit sámi birrasiin lea báinnahallon jaskatvuhtii (35). Sáhtta go juoga sivva dan jaskatvuodas leat ahte eai sáhte leat garra njuolggadusat makkár temáid, ja maiddái geaid birra lea lohpi hupmat go guoská veahkaválddálašvuhtii ja illastemiide? Nanu kultuvrralaš njuolggadusain lea suddjet soga nama, juoga mii sáhtta leat caggi ohealit veahki, juoga mii maid suddje veahkaváldi (e) (19, 34). Mánnga sámi veahkaválddálašvuoda gillájeaddji vásihit ahte stuora bearraš dávjá suddje veahkaváldi ovdalii go doarjut gillájeaddji (12). Beaktilis vuohki lea hupmat vulos dahje láitit gillájeaddji, go ovdanbuktá ovdamearkkaid láhttemis ja gárvodeamis, mii fas sáhtta čuohcat gillájeaddji nammii (19). Láitit gillájeaddji lea dábálaš mánngga sámi birrasis ja maiddái máilmmiviidosas girjjálašvuodas gohčoduvvo dat vuohki «victim-blaming», mii mearkkaša

ahte sivahallat gillájeaddji láhttema go galgá sollet eret veahkaválddálašvuoda daguid maid earát leat dahkan (36). Soaitá ahte dakkár ránggášteapmi čuoheá gillájeaddjiide garrasit, danne go stuora bearaš mearkkaša nu ollu. Soga beaktilis ránggášteapmi gillájeaddji vuostá sáhtá leat sosiála sierraneapmi, dahje ahte gillájeaddji dadjá “massán saji bearrašis, sogas ja servodagas” (29). Muhtin sámi psykologa áššedovdi lea lohkan ahte go muitala veahkaválddálašvuoda birra sáhtá gehččojuvvot leat seamma stuora beahhtin go ieš dat veahkaválddálašvuoha (37).

3.9.5 Njuolggadus psykologalaš gievrras sápmelaččas

Njuolggadus dan psykologalaš gievrras sápmelaččas, soaitá earenoamážiid daid gievrras sámi nissonolbmuid birra, orru leame ain bures doaibmame. Ollu sápmelaččat leat gievrrat psyhkalaččat, muhto sáhtá dakkár viiddis norbma daguhit ahte mii jáhkkit ahte mii sápmelaččat gierdat visot, maiddá veahkaválddálašvuoda ja illastemiid “váidalemiid” haga. Dakkár dilli ahte “dien mađe gal fertet gierdat” sáhtá maid mielddisbuktit ahte veahkaválddálašvuoha ii almmuhuvvo ja gieđahallo, ja viidásit sáhtá daguhit ahte veahkaválddálašvuoha šaddá dábálažžan (19).

3.9.6 Duppal heahpat, čearddalaš vealaheapmi ja heajuheapmi

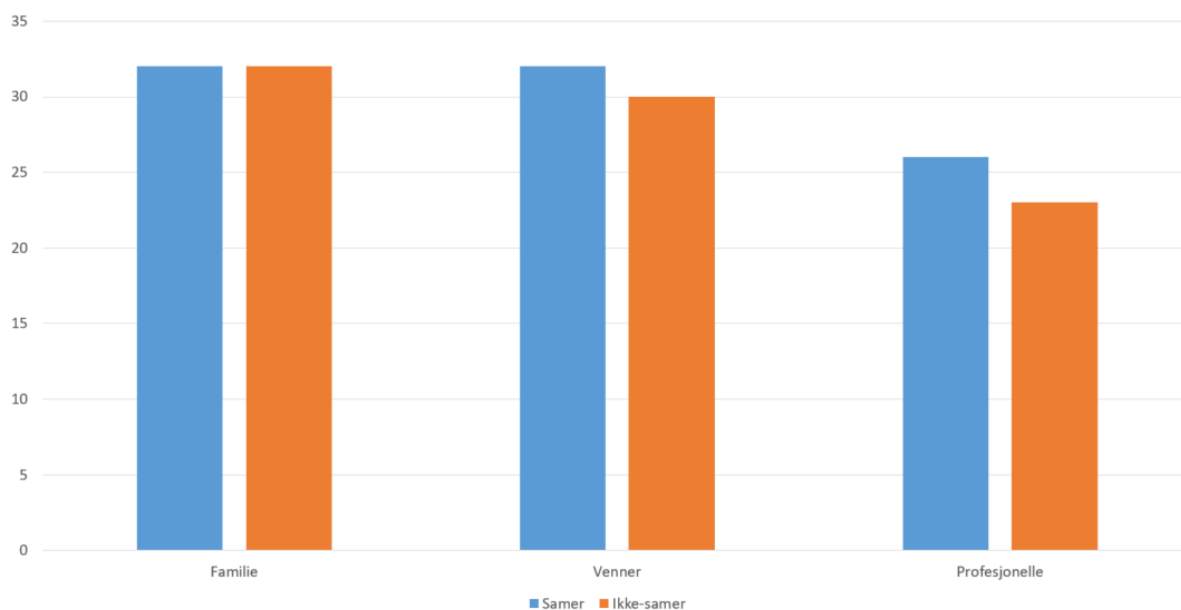
Dutkan čájeha ahte ollu veahkaválddálašvuoda gillájeaddjit, vaikko makkár čearddalašvuodas, vásihit heahpatvuoda veahkaválddálašvuoda ja illasteami oktavuodas. Sápmelaččat sáhttet dasa lassin vel vásihit heahpada go leat sápmelaččat, ja oallugat leat vásihan čearddalašvuoda vealaheami (38). Dan bokte sáhttet mánggas vásihit duppalit heahpada, ja soaitá ahte dan dihte čiegada veahkaválddálašvuoda. Mánggas sáhttet vel dasa lassin ballat “lasihit vel geađggi noaddái”, namalassii ahte vel eambo heajuhit sámi álbmoga, earenoamážiid sámi dievdoolbmo. Kuokkanen oaivvilda ahte oallut gillájeaddji nissona gillájit jaskatvuodas, vai suddjejit sámi dievdoolbmo (19).

3.10 Muitalit go veahkaválddálašvuoda gillájeaddjit vásáhusaideaset?

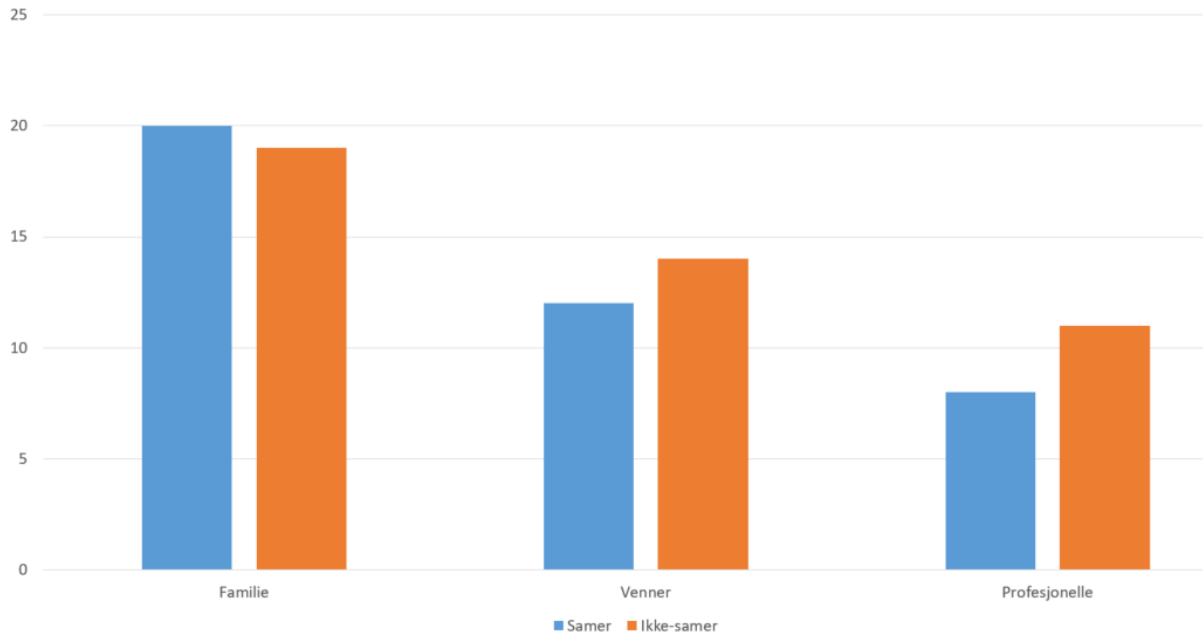
Go jerrui veahkaválddálašvuoda gillájeaddjiin jus sii leat muitalan dan birra oktiige, de ledje vástidanvejolašvuodat: “Ii”, “Bearrašii”, “Olbmaide” ja “ámmát olbmuid”. Čáli lea gávnahan ahte go guoská muitalit veahkaválddálašvuoda ja illastemiid birra, de ii lean mearkkašahtti čearddalaš erohusaid nissonolbmuid gaskkas: birrasiid 30% ledje muitalan

veahkaválddálašvuoda birra bearrašii (sápmelaččat 32%) ja olbmáide (sápmelaččat 32% ja earát, geat eai leat sápmelaččat, 30%). Eai lean nu oallugat muitalan ámmát olbmuid, ja eai dákko ge lean mearkkašahti čearddalaš erohusat nissonolbmuid gaskkas (sápmelaččat 26% ja earáid, geat eai leat sápmelaččat 23%). Dát ledje vuorddekeahkes gávdnosat, go mánggas leat oaiivildan ahte jaskatvuohka veahkaválddálašvuoda ja illastemiid birra sápmelaččaid gaskkas lea earret eará danne go ii leat luohttámuš veahkkebálvalusaide. Leat unnit dievdoolbmot geat muitalit veahkaválddálašvuoda birra, ja ii leat makkárge čielga čearddalaš erohusaid das ahte muitalit ášši birra bearrašii (sápmelaččat 20% ja earát, geat eai leat sápmelaččat 19%) dahje olbmáide (sápmelaččat 13% ja earát, geat eai leat sápmelaččat 14%). Leat arvat unnit dievdoolbmot, ja lea čielga čearddalaš erohus dievdoolbmuid gaskkas das ahte muitalit veahkaválddálašvuoda ámmát olbmuid. Leat earenoamážit unnán sámi dievdoolbmot geat muitalit dan birra, dušše 8% go buohtastahtá eará dievdoolbmuiguin, geat eai leat sápmelaččat (11%) (18). Jus dás lea sáhka luohttámušas dahje eará fáktoriin, de dan eat dieđe. Vejolaš čilgehus dasa sáhtá leat ahte sámi dievdoolbmot leat bajásgešson gierdat bákčasit almma váidaleami haga (39). Viidasit sáhtá dat ahte muitalit veahkaválddálašvuoda birra čuohtat sámi dievdoolbmuid sohkabealrollii (34). Eat dieđe sivaiddása, muhto almmolaš dearvvašvuodabálvalusat berrejit leat gozuid alde dan čearddalaš erohussii dievdoolbmuid gaskkas. Govus 8 ja 9 čájehit ahte nissonolbmot ja dievdoolbmot, geat leat vásihan veahkaválddálašvuoda, muitalit dan birra bearrašii, olbmáide ja/dahje ámmát olbmuid.

Govus 3.8 Mitalit veahkaválddálašvuoda vásáhusaid, sápmelaččaid ja earáid gaskkas, geat eai leat sápmelaččat, nissonolbmot, SAMINOR 2, jearahallanskoviiskadeapmi

Govus 3.9 Mitalit veahkaválddálašvuoda vásáhusaid, sápmelaččaid ja earáid gaskaas, geat eai leat sápmelaččat, nissonolbmot, SAMINOR 2, jearahallanskoviiskadeapmi

3.11 Oktavuoha gaskal veahkaválddálašvuoda ja illasteami mánnávuodas ja dearvvašvuodas

3.11.1 Psyhkalaš váttut

Gávdnojit áibbas unnán dutkammat mat leat iskkan oktavuoda gaskal veahkaválddálašvuoda ja dearvvašvuoda sápmelaččain Norggas. Min dutkamis leat iskkan diedihuvvon veahkaválddálašvuoda mánnávuodas ja psyhkalaš dearvvašvuodas rávisolmmožin sápmelaččaid ja earáid gaskkas, geat eai leat sápmelaččat. Gávdnosat čájehit ahte lea nanu čanastat diedihuvvon veahkaválddálašvuodas, mii lea dáhpáhuvvan mánnávuodas, ja balu ja lossamiela symptomain, ja maiddá posttraumáhtalaš hušas rávis olmmožin gaskal sápmelaččaid ja earáid, geat eai leat sápmelaččat (40). Sii geat leat vásihan veahkaválddálašvuoda ja illasteami mánnán, sis lea golmmageardánit eambo riska oážžut psyhkalaš váttuid go sis geat eai leat vásihan veahkaválddálašvuoda (40). Gávdnosat leat seamma ládje go riikkaidgaskasaš dutkamiin, main čájeha ahte veahkaválddálašvuoha ja seksuála illasteapmi mánnávuodas lea čielga oktavuoha dainna ahte lea heajut psyhkalaš

dearvvašvuotta rávis olmmožin, leaš dál vaikko makkár čearddalašvuotta. Dat mearkkaša ahte veahkaválddálašvuotta čuohcá seamma garrasit leaš dál sápmelaš dahje eará, gii ii leat sápmelaš. Dat govva ahte sápmelaš ja earenoamážiid sámi nissonolbmot, leat nu gievrat ahte girdet visot, vel veahkaválddálašvuoda ja illasteami nai, lea baicca eambo dadjanvuohki mii lea kultuvrralaččat sajáiduvvan jávohuhttimii. Mii leat gávnahan ahte leat eambo psykalaš váttut sámi vástidanjoavkkus, ja ahte veahkaválddálašvuotta mánnávuodas sáhtta čilget stuora oasi dan čearddalaš erohusas (40). Tabealla 5 ja 6 čájehit ahte lea ollu riska oažžut dearvvašvuodaváttuid rávisolmmožin go lea gillán veahkaválddálašvuoda ja illasteami mánnán/nuorran sihke sápmelaččaid ja earáid gaskkas, geat eai leat sápmelaččat (go buohtastahtta singuin geat eai leat vásihan veahkaválddálašvuoda ja illasteami).

Tabealla 3.5 Oktavuotta gaskal diedihuvvon veahkaválddálašvuoda mánnán ja riska oažžut psykalaš váttuid rávis olmmožin, juhkon sohka beali ja čearddalašvuoda mielde, SAMINOR 2, jearahallanskovi iskkadeapmi

Psykalaš váttut (HSCL-10)	Sápmelaččat	Earát
Nissonolbmot	3.3	3.8
Dievdoolbmot	3.3	3.6

Tabealla 3.6 Oktavuotta gaskal diedihuvvon veahkaválddálašvuoda mánnán ja riska oažžut posttraumáhtalaš huša rávis olmmožin, juhkon sohka beali ja čearddalašvuoda mielde, SAMINOR 2, jearahallanskovi iskkadeapmi

Posttraumáhtalaš huša symptomat	Sápmelaččat	Earát
Nissonolbmot	2.4	3.3
Dievdoolbmot	3.9	3.1

3.11.2 Bissovaš bákčasat

Dutkan, mii lea vuodđuduvvon seamma diehtovuđđui, čájeha ahte sápmelaččat ja earát, geat eai leat sápmelaččat Norggas, ja geat dieđihit veahkaválddálašvuoda birra mánnán, sis lea eambo várra oazžut bissovaš bákčasiid ja garra bákčasiid rávis olmmožin, go buohtastahtá singuin geat eai leat muitalan veahkaválddálašvuoda mánnán. Dasa lassin lea sis geat leat vásihan veahkaválddálašvuoda mánnán sullii 50% eambo bissovaš bákčasat, go sis geat eai leat vásihan veahkaválddálašvuoda mánnán (41). Dat guoská sihke sámi ja eará nissonolbmuid, geat eai leat sápmelaččat, ja earáide, go sápmelaš, dievdoolbmuid. Sámi dievdoolbmuid eai oro bissovaš bákčasat rávis olmmožin guoskame veahkaválddálašvuhtii mii lea dáhphuvvan mánnán (41). Bákčasat leat mángga bealát fenomena masa kultuvra váikkuha (42). Čilgehus maid dasa sáhtá jurddašit lea ahte sámi kultuvra/bajásgeassin oazžu bártneide/dievdoolbmuid eambo beaktileabbo birgehallastrategiija (39, 43), ja veahkaválddalašvásáhusat eai dan dihte nu sakka áitte, mii dagaha ahte trauma guoskevaš symptomat njidjet.

3.12 Čoahkkáigeassu ja hástalusat

Oktiibuot čájehit gávdnosat ahte leat eambogat sámi vástidanjoavkkus geat muitalit veahkaválddálašvuodaid ja seksuála illastemiid birra, go buohtastahtá earáiguin vástidanjoavkkus, geat eai leat sápmelaččat, earret seksuálalaš veahkaválddálašvuoda dievdoolbmuid gaskkas. Gávdnosat leat seamma ládje go riikkaidgaskasaš dutkamat, main eamiálbmogat buohtastahttojit eanetlogu álbmogiin seamma riikkas. Sivaiddat eat dovdda, muhto ollu fáktorat sihke ovddidit ja hehttejit veahkaválddálašvuodaláhttema. Dasa lassin gávdnojit ollu njuolggadusat mat sáhttet doaibmat caggin ahte dovddahit ja bissehit veahkaválddálašvuoda ja illastemiid sámi birrasiin. Rabasvuolta fáttá birra lea mávssolaš. Seammás sáhtá rabasvuolta leat áittan guhkilmas tabuide, ja sosiála olggušteapmi sáhtá leat beaktilis ránggášteapmi dakkár birrasis gos fuolkevuolta mearkaša ollu identitehtii. Mángga sajis sáhtá leat váttis earuhit oskkolaš ja sámi njuolggadusaid. Kultuvrralaš doaibmabijut sáhttet leat heivvolaččat. Viidasit čájehit gávdnosat ahte lea nanu čanastat gaskal veahkaválddálašvuoda ja illasteami mánnán ja psyhkalaš váttuin rávis olmmožin. Dat lea seamma ládje go riikkaidgaskasaš dutkamat čájehit, main duodaštuvvo ahte veahkaválddálašvuolta ja illasteapmi mánáid vuostá sáhtá čuoheat dearvvašvuhtii beroškeahhtá čearddalašvuodas. Oassi čearddalaš erohusas mii guoská psyhkalaš váttuide sáhtá

čilget ahte lea dáhpáhuvván veahkaválddálašvuohta mánnán. Dat mearkaša ahte vuostálastit veahkaválddálašvuođa ja illastemiid mánáid vuostá, maiddáí sámi servodagas, lea mávssolaš servodatdoaimma. Dutkama ja Divttasvuona veahkaválddálašvuođa áššiid vuodul lea ráđdehus mearridan geassemánu 2019 ahte dat ođđa doaimmaplána veahkaválddálašvuođa ja illasteami vuostá, ahte das galgá leat sierra oassi veahkaválddálašvuođaide sámi servodahkii.

Veahkaválddálašvuođa ja illasteami buoridanplánas (2017-2021) čujuhuvvo ahte bálvalusfálaldat veahkaválddálašvuođa gillájeddjiide lea hágganan ja unnán oktiiheivehuvvon. Ii ovttaga ásašus leat bajit ovddasvástádus vai sihkkarasttáše ollislaš fálaldaga. Danne sáhtta leat gillájeddjiide, dahje gillájeaddji mánáid oami olbmuide, váttis diehtit gos lea mii ge veahkkebálvalusain. Sihke bálvalusaid bargit ja veahkaválddálašvuođa gillájeaddjit váillahit “ofelastin doaimma”, mii sáhtta leat veahkkin láidestit iešguđetlágan bálvalusaid gaskkas. NKVTS raporttas mii almmuhuvvui 2017 čuožžu: *“Jus duosttat jearrat, de dustet olbmot vástidit” Veahkkebálvalusaid ja politiijaid vásáhusain go guoská veahkaválddálašvuohta lagas birrasiin sámi servodagas.* Lei čielga tendeansa ahte oasseváldit vásihedje ahte sáhttet leat earenoamáš hástalusat go deaivvadit geavaheddjiiguin, geain lea sámi duogáš, earenoamážiid go guoská tabu áššiide nugo veahkaválddálašvuođaide ja illasteamiide. Go guoská kultuvrralaččat heivehuvvon bálvalusfálaldahkii sámi álbmogii Norggas, de lea SANKS mii sáhtta dasa leat veahkkin.

Árvalus doaimbajiide:

- Nannet ja sihkkarastit kultursensitiiva dikšofálaldaga divššohasaide, geat leat vásihan veahkaválddálašvuođa ja seksuálalaš illasteami, ja maiddáí sin oami olbmuide.
- Lasihit máhtu ja ipmárdusa oktavuodas ja sivas manne sámi álbmogis dáhpáhuvvat eambo veahkaválddálašvuođa ja seksuála illasteami go eanetlohkoálbmogis. Dat lea mávssolaš vai sáhtta ulbmillaččat buorebut veahkehit eastadandoaimmaiguin.
- Nannet ja sihkkarastit kultursensitiiva doaimbajiid vai suodjalit mánáid veahkaválddálašvuođas ja illasteami.
- Nannet ovttasbarggu gaskal spesialistadearvvašvuođabálvalusa, suohkandearvvašvuođabálvalusa ja heivvolaš organisašuvnnaid geat barget veahkaválddálašvuođa gillájeddjiiguin.
- Nannet ovttasbarggu gaskal dearvvašvuođabálvalusa ja áššáskuhttieiseválddiiguin

- Bidjat veahkaválddálašvuoda ja illasteami fáddán buot dearvvašvuoda-, oahpaheaddje- ja politiijaoahpuide.
- Lasihit máhttovuodu sámi kultuvrra ja historijá birra vuoddo- ja alitoahpahusain, ja earenoamáziid dearvvašvuoda-, oahpaheaddje- ja politiijaoahpuin.
- Oažžut gulahallama gaskal politiija- ja dearvvašvuodaeseválddiid ja oskkolaš birrasiid.

Referánsat

1. Krug EG, Mercy JA, Dahlberg LL, Zwi AB. The world report on violence and health. *The Lancet*. 2002;360(9339):1083-8.
2. Mikton CR, Butchart A, Dahlberg LL, Krug EG. Global Status Report on Violence Prevention 2014. *Am J Prev Med*. 2016;50(5):652-9.
3. Thoresen S, Hjemdal OK. Vold og voldtekt i Norge : en nasjonal forekomststudie av vold i et livsløpsperspektiv. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress; 2014.
4. Curtis T, Larsen FB, Helweg-Larsen K, Bjerregaard P. Violence, sexual abuse and health in Greenland. *Int J Circumpolar Health*. 2002;61(2):110-22.
5. Brzozowski Jodi-Anne T-BAaJS. Victimization and offending among the Aboriginal population in Canada. In: Canada JS, editor.: Canadian centre for Justice Statistics; 2006.
6. Pedersen C, Bjerregaard, P. Det svære ungdomsliv. Unges Trivsel i Grønland 2011- en undersøgelse blandt de ældste folkeskoleelever. København: Syddansk Universitet. Statens Institut for Folkesundhed; 2013. Report No.: 1601-7765.
7. Sundaram V, Curtis T, Helweg-Larsen K, Bjerregaard P. Can we compare violence data across countries? *Int J Circumpolar Health*. 2004;63 Suppl 2:389-96.
8. Wood DS, Magen RH. Intimate Partner Violence Against Athabaskan Women Residing in Interior Alaska: Results of a Victimization Survey. *Violence against women*. 2009;15(4):497-507.
9. Tjaden P, Thoennes, N. Prevalence, incidence and consequences of violence against women. Washington: U.S Department of Justice Office of Justice Programs; 2000.
10. Bailey J, Shayan S. Missing and Murdered Indigenous Women Crisis: Technological Dimensions. 2016. p. 321-41.

11. Buller M, Audette, M., Robinson, Q., Eyolfson, B. RECLAIMING POWER AND PLACE. The final report of the national inquiry into missing and murdered indigenous women and girls. Canada: National Inquiry into Missing and Murdered Indigenous Women and Girls; 2019 03.06.2019.
12. Berglund H, Amdal and Heatta. Den mørke hemmeligheten <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/3A5gX/den-moerke-hemmeligheten>. Verdens Gang (VG). 2016.
13. Eriksen AMA, Hansen KL, Javo C, Schei B. Emotional, physical and sexual violence among Sami and non-Sami populations in Norway: The SAMINOR 2 questionnaire study. Scandinavian journal of public health. 2015;43(6):588-96.
14. Isdal P. Meningen med volden. 2. utg. ed. Oslo: Kommuneforl.; 2018.
15. The WHO Multi-Country Study on Women`s Health and Domestic Violence Against Women. Geneva, Switzerland: World Health Organization; 2005.
16. Et liv uten vold. Handlingsplan mot vold i nære relasjoner 2014-2017. In: Beredskapsdepartementet J-o, editor.: Justis- og Beredskapsdepartementet; 2014.
17. Brustad M, Hansen KL, Broderstad AR, Hansen S, Melhus M. A population-based study on health and living conditions in areas with mixed Sami and Norwegian settlements - the SAMINOR 2 questionnaire study. Int J Circumpolar Health. 2014;73:23147.
18. Eriksen AMA. "Breaking the silence" : interpersonal violence and health among Sami and non-Sami - a population-based study in Mid- and Northern Norway. Tromsø: UiT The Arctic University of Tromsø, Faculty of Health Sciences, Department of Community Medicine; 2017.
19. Kuokkanen R. Gendered Violence and Politics in Indigenous Communities: THE CASES OF ABORIGINAL PEOPLE IN CANADA AND THE SÁMI IN SCANDINAVIA. International Feminist Journal of Politics. 2014;17(2):1-18.
20. Daoud N, Smylie J, Urquia M, Allan B, O'Campo P. The Contribution of Socio-economic Position to the Excesses of Violence and Intimate Partner Violence Among Aboriginal Versus Non-Aboriginal Women in Canada. A Publication of The Canadian Public Health Association. 2013;104(4):e278-e83.

21. Kirmayer LJ, Gone JP, Moses J. Rethinking Historical Trauma. *Transcultural psychiatry*. 2014;51(3):299-319.
22. Minde H. Fornorskning av samene- hvorfor, hvordan og hvilke følger? *Gàldu càla*. 2005(3).
23. Eira SK. Internatbarn har fått varige mèn. NRK Sápmi. 2007.
24. Tjelle I. Bortsendt og internert- møter med internatbarn. Tromsø: Polar forlag; 2000.
25. Olsen TA. Kjønn og urfolksmetodologi. *Tidsskrift for kjønnsforskning*. 2016;40(2):87-103.
26. Abelsen MGoB. Fastlegetjenesten i Nord-Norge. Tromsø: Nasjonalt senter for distriktsmedisin, UiT- Norges arktiske universitet; 2018.
27. Heatta OM. Samene. Nordkalottens urfolk. Kristiansand Høgskoleforlaget A/S; 2010.
28. Norbakken EH. Når ord mangler : om seksuelle overgrep i luthersk-læstadianske miljøer. Oslo: Norbakken; 2012.
29. Henriksen LB, Amdal. Kvinne. følte seg forpliktet til å tilgi overgriperen. *Verdens Gang*. 2016.
30. Fjelltveit WaB. Barneministeren: det er straffbart å unnlate å melde fra
<https://www.aftenposten.no/norge/i/APPGj/Menigheten-Ikke-var-oppgave-a-melde-fra-om-overgrep-Barneministeren-Det-er-straffbart-a-unnlate-a-melde-fra>. *Aftenposten*. 2016.
31. Skoglund A. Jehovas Vitners fortielse. *Stavanger Aftenblad*. 04.08, 2015.
32. Rapport: Nær 3700 barn utsatt for overgrep fra katolske prester i Tyskland. *Verdens Gang*. 2018.
33. Nystad K. Sámi adolescents' pathways to adulthood. Oslo: Department of Community Medicine, Institute of Health and Society, Faculty of Medicine, University of Oslo; 2016.
34. Gerhardsen E. Hvorfor er det så vanskelig å fortelle om vold og seksuelle overgrep? Erfaringer fra behandling av barn og unge i samsike miljøer. In: Stordalen ASoV, editor. *Samisk psykisk helsevern Nye landskap, kjente steder og skjulte utfordringer*. Karasjok: CállidLágádus; 2010. p. 123-49.
35. Hivand P. Tausheten er et signal om at vi som folk aksepterer vold og overgrep. NRK Sápmi. 2018.

36. Gravelin CR, Biernat M, Bucher CE. Blaming the Victim of Acquaintance Rape: Individual, Situational, and Sociocultural Factors. *Front Psychol.* 2018;9:2422.
37. Henriksen B. Psykolog om Tysfjord-saken: Å fortelle kan bli sett på som et like stort svik som overgrep. *Verdens Gang.* 2016.
38. Hansen KL, Melhus M, Hogmo A, Lund E. Ethnic discrimination and bullying in the Sami and non-Sami populations in Norway: the SAMINOR study. *Int J Circumpolar Health.* 2008;67(1):97-113.
39. Javo C, Ronning JA, Heyerdahl S. Child-rearing in an indigenous Sami population in Norway: a cross-cultural comparison of parental attitudes and expectations. *Scand J Psychol.* 2004;45(1):67-78.
40. Eriksen AMA, Hansen KL, Schei B, Sorlie T, Stigum H, Bjertness E, et al. Childhood violence and mental health among indigenous Sami and non-Sami populations in Norway: a SAMINOR 2 questionnaire study. *Int J Circumpolar Health.* 2018;77(1):1508320.
41. Eriksen AM, Schei B, Hansen KL, Sorlie T, Fleten N, Javo C. Childhood violence and adult chronic pain among indigenous Sami and non-Sami populations in Norway: a SAMINOR 2 questionnaire study. *Int J Circumpolar Health.* 2016;75:32798.
42. Rahim-Williams B, Riley JL, Williams AKK, Fillingim RB. A Quantitative Review of Ethnic Group Differences in Experimental Pain Response: Do Biology, Psychology, and Culture Matter? Malden, USA2012. p. 522-40.
43. Javo C, Ronning JA, Handegard BH, Rudmin FW. Cross-informant correlations on social competence and behavioral problems in Sami and Norwegian preadolescents. *Eur Child Adolesc Psychiatry.* 2009;18(3):154-63.